

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

N. PÁL JÓZSEF:

A sikervilág másik arca

ABLONCZY LÁSZLÓ:

'68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök

TÓTH LÁSZLÓ:

Közép-Európa: sors és identitás

10

XXXIV. évfolyam

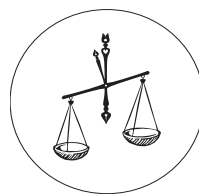
2021. október

630 Ft

MINT EGY ÁRNYÉK

TARTALOM

- 3 Ablonczy László: '68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök
(Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 1. rész)
- 18 Fecske Csaba: Idegenben; Óvatlan évek; Nyom a porban; Roppant súly alatt; Egy sír fölött
- 21 Kontra Ferenc: Apám és a vonatok
- 27 Acsai Roland: Hóágyú; Örök oltár; Megérkezni
- 29 Rév Júlia: Tamara
- 43 Vasas Tamás: megint az álom; uszodai siralom; kikerülhetetlen karók
- 46 Lakatos-Fleisz Katalin: Szerencse
- 50 Tóthárpád Ferenc: Párizsi nyár
- 52 Farkas Arnold Levente: Szenteste
- 56 Szénási Miklós: Mindent elvettek; A sorompón túl; Ez nem az
- 59 Reha György: Mint egy árnyék
(Öninterjú koronás időben a képzőművészetről és a színházról)
- 80 Kibontani a történeteket
(Isó M. Emese beszélgetése Sipos Tünde kurátorral)
- 86 Dupka György: Homoki Gábor laudációja
- 90 Radnai István: jeremiás komor látomásai; teliholdnál; a múltás mezsgyéjén
- 92 N. Pál József: Hosszú útról visszatérni...?
(A sikervilág másik arca)
- 105 Zóka Péter: Pallasz Athéné és Aszklépiosz
(Gyógyító bölcsészettudományok a nemzet szolgálatában)
- 110 Csontos Márta: „Egy istenarc van eltemetve bennem”
(Reményik Sándor halálának 80. évfordulójára)
- 116 Filep Tamás Gusztáv: Tóth Lászlóról
- 119 Tóth László: Közép-Európa: sors és identitás a 20. században – egy életpálya tükrében
(Előképek egy időszak élettörténet-rekonstrukcióhoz)

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Szervátiusz-díjas Homoki Gábor festői munkásságából nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Mint egy árnyék

Öninterjú koronás időben a képzőművészetről és a színházról

„A szabadság vezet a népet?”
(Delacroix-parafrázis)

Reha György 1953-ban született. Azt hitte, művész lesz, így lett 1972-ben a szentendrei Vajda Lajos Stúdió egyik alapító tagja. 1975–76-ban a Toldi mozi klubjában kiállításokat szervezett [www.toldigaleria.hu], 1981-ben ugyanott a Toldi Fotógalériát vezette, amelyről a Műcsarnokban 2017-ben készült emlékkiállítás. 1984 óta Bécsben él, de rendszeresen hazajár. A Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Képzőművészeti Gyűjteményét vezette tíz éven át. Az elmúlt fél évszázad alatt szerzett tapasztalatai alapján foglalja össze a kortárs képzőművészetről és a színházról alkotott gondolatait.

– *Ötven éve figyeled a hazai kulturális életet. Most a kortárs képzőművészet terén szerzett tapasztalataidról beszélgetünk. Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia tiszteletbeli elnökével készült, talán utolsó interjúbán, 2020. április 15-én elhangzott gondolattal kezdeném: „A kortárs műveket egyre kevesebben értik. A vizuális művészetek, a kép, festmény, kispasztika, a fotó kikerült az átlaglakásokból. Nincs az a fogyasztó kulturális középosztály, aki haza viszi e műveket.” (Feladatunk hasznossá válni a nemzet számára. Zana Diána beszélget Fekete Györggyel, 2020. április 15. Elérés: <http://www.neplelek.hu/tag/fekete-gyorgy/>) Egyetértesz?*

– Ez rögtön két kérdés, ugyan összefüggnek. A második mondattal, hogy nincs a lakásokban kortárs művészet, azaz nincs az emberek életében, azzal teljesen egyet értek. Azoknál az ismerőseimnél sem látok kortárs alkotásokat, akik anyagilag megtehetnék. Miért? Két oka van. Egyik, hogy nincs olyan hely, ahol ilyet vehetne. A másik, hogy azokat a dolgokat, amit kortárs kiállításon általában lát, nem tenné a lakása falára. Fekete György az említett interjúbán az elmúlt ötven esztendővel indokolja. Ebben téved. A 70-es években voltak a Képcsarnok Vállalatnak boltjai, ahol kortárs műveket lehetett elfogadható áron venni. Az állam rendszeresen vett műveket, amiket ezekben a boltokban árult. Sokan húzták az orrukát az ott levő dolgokon. Pedig zsúrizett művek voltak, ami azt jelentette, hogy egy bizonyos színvonalat el kellett, hogy érjenek. Persze az akkori idők ízlésének megfelelően. Tehát rögtön látni, hogy állami szerepvállalás nélkül nálunk nem megy. Egyszer vidéken voltam barátom szüleinél, akik földműveléssel foglalkoztak. Házukban csodálkozva fedeztem fel

a falakon egy-két jó minőségű tájképet. Az a környezet köszönt vissza a képekről, amiben éltek. Elmesélték, hogy a termények eladása után bemennek a közeli nagyvárosba a szükséges dolgokért. Ha maradt egy kis pénzük, a helyi Képcsarnok boltjában vettek valamit, ami tetszett. Ilyen egyszerű. Persze nem hiszem, hogy egy ma végzett festő a tájat szeretné megörökíteni. De erről később. Emlékszem, itt vettem, azt hiszem, 1500 forintért egy Somogyi Győző nyomtatot. Ma is megvan. Az Astoria közelében volt egy bolt, ahol iparművészekről lehetett dolgokat venni. Szőnyeget, függöny anyagot, lámpákat, kávé és teás-készleteket. Kisebb használati tárgyakat. Mindig bementem bámészkodni. Vettem ott egy falilámpát. Sokáig megvolt. Szerettem. Ez a kulcsszó. Barabás Marcitól vettem a hetvenes években egy képet, ami ma is a lakásom falán van. Miért? Mert szeretek ránézni. Egy műalkotással való találkozás, legyen kép, zene, színház, mozi, egy érzelmi találkozás. De a kép, a szobor, satöbbi, áru is. Hol láthat és vehet ma az ember egy képet elérhető áron vagy egy olcsóbb nyomtatot? Sehol. És ha lenne, arra fel kéne hívni a figyelmet, azaz népszerűsíteni kell. Ilyen helyek már évtizedek óta nincsenek.

– *Miért?*

– Szerintem elsősorban lustaság, érdektelenség és igénytelenség. A kiállítóhelyek üzemeltetői, de a művészek részéről is. Ha az állam nem csinálja, a művészek önszerveződésre képtelenek. Mindent az államtól várnak, hogy aztán kritizálják. A kortárs kiállítóhelyekről nem tud valamit megfizethető áron hazavinni a néző. Itt kéne elsősorban a kiállításokhoz kapcsolódó, olcsóbb, sokszorosított dolgokat árulni. De ezzel foglalkozni kell. A Műcsarnok shopja egy vicc. A Ludwigé is rossz helyen van. Egyik helyen sem árulnak műveket. A többi kisebb kiállítóhely nagy része még kiállításra sem alkalmas.

– *Hogy érted ezt?*

– Vannak helyek, melyek amióta megvannak, harminc, negyven éve semmit nem változtak, és már megnyitáskor rosszak voltak. Például a Ferencvárosi Pincegaléria. Nem lehet belátni. Ki megy szívesen egy pincébe? Ha rajtam múlna, pincében semmilyen bolt nem lehetne, csak raktár. A Karinthy Szalon sem sokkal jobb. A Józsefvárosinak sincsenek kirakatai. Keresni kell a kiállítást. A Várnegyed Galériát sem látni az utcáról. A Vizivárosi is egy szuterén, plusz kényelmetlen. Egyszer ott voltam egy könyvbemutatón. A túl kicsi galériában a lépcsőn is ültek. Köztük idős, Kossuth-díjas művészek. Lehangelő volt, de megérdemlik. A Forrás Galéria ugyan főútvonalon van, de kicsi és előnytelen. A Bartók 32 egy jó terem, de kívülről nem hív. A művészek már rég összefoghattak volna és az önkormányzatoktól kérhettek volna egy cserét, de csak magukra gondolnak, és ilyet csak közösen lehet elérni. Annyi üzlethelyiség üresedett meg az évtizedek során, ahol közvetlen az utcáról lehetne belátni a kiállítóterembe. Persze nem ismerem az összeset, és van jó példa is, mint a Hegyvidék, a Várfoke, a Vintage vagy az A38. A magángalériák zöme lakásokban van, és ők sem árulnak olcsó dolgokat. De, hogy ott mi történik, az a tulajdonos magánügye, aki a saját ízlésének megfelelően azt csinál a pénzével, amit akar.

– *Ha valaki mégis vásárolni szeretne, akkor csak a műterembe mehet?*

– Ilyet csak egy gyűjtő tesz, nem az egyszerű érdeklődő. Megszerezni a művész címét, telefonját satöbbi, túl sok munka. Akkor már egyszerűbb egy posztert venni valahol. A művészhez csak egy kis réteg megy, akinek valamiért sok fölösleges pénze van. Ha egy átlagos néző eljut egy műterembe, ott azonnal sokk éri. Az árak. Több művész képeinél milliókra gondol. Pedig ezeknek a százezres és nem a milliós sávban kéne lenniük. De, kevesebért nem adja, még akkor sem, ha azok műtermében hegyekben állnak. Nem érdekli a vásárló, akinek erre nincsenek milliói. Fűtyül arra, hogy a munkája valakit örömmel tölti el. Pedig ez lenne a lényeg: „A legnagyobb, amit ember tehet, hogy örömet szerez” – írja Hamvas Béla. Ha a vásárló pár év múlva szeretné eladni, mert azt hitte valami értékállót vett, akkor éri a másik csalódás. Nem tudja eladni, legtöbbször még annyiért sem amennyiért vette. Itt a kör bezárul. Csak meg kell nézni a kortárs árverések eredményeit. Azok a gyűjtők, akik az utóbbi évtizedekben a rájuk szakadt sok pénzt kortárs művészetbe fektették, most gondban vannak. A gyűjtemény teher lett. Szívesen megszabadulnának tőle. De eladni, talán csak egy-két darabot tudnak a több száz, néha több ezer műtárgyból. Közgyűjteménynek sem kell. Nincs hely a tárolásra és munkát senki nem akar ajándékba, mert azzal foglalkozni kell. Ilyen luxust Ausztriában csak az tud megengedni, aki mögött saját cége termeli folyamatosan a pénzt, így a tulajdonos élhet drága hobbijának. Ezek aztán gyakran a saját költségükön építenek, egy nemcsak kiállításra, hanem más programokra is alkalmas épületet. Ilyen nálunk nincs és valószínűleg egyhamar nem is lesz.

– *Mi lesz a művekkel?*

– Nagy gond a művészek halála után itt maradt rengeteg munka. Ha vannak örökösök, hamar rájönnek, hogy ennyi alkotás senkinek nem kell. Egy darabig kerülgetik, raktározzák, próbálkoznak valahova elsózni, de sem idejük, sem energiájuk nincs rá. Elfelejtik lassan, ahogy a készítőjüket is.

– *Térjünk vissza a kiállítóhelyekre!*

– Ahogy látni az egész elgondolás nem stimmel. Nemrég egy New York-i áruház vezetője mondta, hogy ide az emberek nemcsak vásárolni jönnek, hanem valami szépet is akarnak látni. Ezt mondta, szépet! Ezt a szót már nagyon régen nem hallottam egy kortárs kiállítással kapcsolatban. Az áruházban azért dolgoznak minden érzékszervvel. Színek, fények, illatok, ha akarod meg is foghatod, amit ott kiállítottak. Hangulatot csinálnak ahhoz, hogy ott hagyd a pénzed. Te meg lemész egy sötét pincébe, ahol látsz valamit, amit nem értesz, így azzal az „élménnyel” távozol, hogy az egész egy marhaság, nemhogy pénzt adj érte.

– *Mi lenne a megoldás?*

– Olyan helyek kellene, melyek becsalogatnak. Ahol több minden történik. Például az A38 hajó ilyen. Koncertek is vannak, és enni is tudsz. A kiállítóterem ott tökéletes. És ha nem tetszik a kiállítás, ott a szép kilátás. De ha tetszett, soha megmarad az emléke, mert egy szép estéd volt. Én az előbb említett kisebb

helyeket bezárnám. Ott úgy is csak a barátok találkoztak a megnyitón. Egy olyan épületben, ahol több minden van, nyitnék egymás mellett hármat, négyet. Mondjuk, mint a Bálna. A rendszer maradna, a kerületek döntenének, ki állít ki. Hetente nyílna egy. A közönség előbb utóbb tudná, ott mindig van valami esemény.

– *A kisebb helyekről beszéltél. A nagy kiállítóhelyekről, mint a Műcsarnok, a Vigadó vagy a Ludwig, mit gondolsz?*

– Ezek már az összefoglaló, az életműveket bemutató helyek kellene, hogy legyenek. Ha a Ludwig és a másik kettő kiállításait egymás mellett nézzük, látni, hogy itt két demonstratíván különálló világ van. Ez legalább olyan rossz, mint az, hogy minden politikai tábor a saját televíziós csatornáját nézi. A Ludwigban hiányoznak a kisebb, intimebb terek. A Műcsarnokban és a Vigadóban is rossz a világítás. Szerintem nincs annyi művész, aki ezeket a tereket rendszeresen megtöltené. A Vigadóban ezért legalább egy negyedévre hagynék nyitva egy kiállítást. Így kevesebb lenne a költség és több a néző. A Műcsarnok helyzete nehéz. Valamikor az első hely volt az országban a kortárs kiállítások terén. Ez ma nem egyértelmű. Ennek egyik oka a megosztottság. Vannak művészek, akik ide egész egyszerűen nem jönnek, és hiányzik egy kultúrpolitikai elgondolás is, ami a Műcsarnok helyét kiemelné. A 2015-ös, a Vigadóban rendezett Somogyi Győző életmű kiállítás is mutatja ezt a változást. Ilyen nagy életműkiállításoknak szerintem a Műcsarnokban a helyük. Nagy hírveréssel, hosszabb ideig kéne bemutatni, majd az ország más nagy bemutatóhelyeire alkalmazva továbbvinni. Hiszen egy ilyen tárlat azért jön létre, hogy minél többen lássák. Ehhez rendszeres egyeztetések szükségesek a nagyobb házak vezetői között. Mivel ők nem csinálják, ezért a politikának itt is irányító szerepet kellene vállalnia. Egy életműkiállítás megrendezése rengeteg energiába kerül, ezért is fontos, hogy minél több ember lássa azokat az egész országban. A 70-es években a közönséget próbálták motiválni, hogy menjenek kulturális rendezvényre. Most azt hiszem a kultúrát bemutató helyeknek kéne tevékenyebbnek lenniük. A nemzetközi kitekintés is hiányzik. A magyar intézetek hálózata is segíthetne a tájékozódásban. Persze diplomáciánk sem áll a helyzet magaslatán, és ez így van a kulturális diplomácia területén is.

– *És Ausztriában?*

– Bécsben helyesen ítélik meg a művészek helyét és az irántuk meglevő érdeklődést, ami más, mint nálunk. Az osztrák ember gondolatvilága realistább, nem fantáziál, rágódik, vitatkozik annyit, mint mi. Ha egy külföldi az osztrák a kultúráról beszél, akkor biztos nem az osztrák kortárs művészekre gondol. A turista sem a Modern Művészetek Múzeuma előtt áll sorba, hanem a Kunsthistorisches Museum vagy az Albertina előtt. Ha valaki az osztrák zenéről beszél, akkor Mozartra vagy Johann Straussra gondol, és az újévi hangversenyre. Ez így lesz száz év múlva is, mert ez a zene örömet sugároz. Ezért veszi át 95 ország tv-je már évtizedek óta. Az osztrák emberek a szépre vágynak. Legyen az egy hangverseny, film, kiállítás vagy egy színházi este. Ez a művészet

lényege. Felemelni csak a szép által lehet, nem a szeméttel. Azt is meg lehet mutatni, de a jó és a szép nélkül semmit nem ér. Sőt, rombol.

– *Tehát a nagy helyek jelentősebb összefoglaló kiállításoknak adjanak elsősorban helyet. Látsz valahol nagy életművet?*

– Ez kétségtelenül a kiemelt intézményekben dolgozó művészettörténészek feladata. Nekik kéne figyelni, hol készül valami kiemelkedő. Egy biztos, ha ilyen lenne, akkor már nagy életmű kortárs kiállításokat látnánk. Én spontán Somogyi Győzöt, Aknay Jánost és El Kazovszkijt említeném, és talán Földi Pétert és Jovián Györgyöt. Somogyi Győző életműve teljesen egyéni és páratlanul gazdag. A korai grafikáktól a könyvein át, egész nemzeti hőseink arcképéig. El Kazovszkij remek nemzeti galériai kiállítása élmény volt (A túlélő árnyéka – Az El Kazovszkij-élet/mű, kurátorok: Jerger Krisztina, Rényi András, Százados László, 2015. november 6. – 2016. február 14., Magyar Nemzeti Galéria – *A szerk.*). Ezen a manifesztáción látszott az alapos előkészítő munka eredménye. A rendezés hozzá tehet vagy csökkentheti a művek hatását. Kedves régi barátom, Jerger Kriszta – nemrég hunyt el, sajnós – a kiállítás rendezésnek igazi művésze volt. A kiállítás izgalmas volt annak ellenére, hogy egy démonjaival küzdő ember munkáit láthattuk, melyek az általánostól nagyon eltérnek. És mégis az a lényeg, hogy egy önálló esztétikai nyelvet tudott teremteni. Jelenát (El Kazovszkij) a vizsgakiállításán ismertem meg, ahogy a Barabás Marcit is. 1976-ban az egyik első kiállítását én csináltam neki a Toldi Galériában. A nemzeti galériai kiállításra a katalógus csak később készült el. Ezt támogatva, megvettem egy képét a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteményébe. Ő nekem kortársam, akkor is, ha már nincs köztünk. Annyi munka sűrűsödik egy-egy nagy összefoglaló kiállításban. Kár, hogy túl gyorsan eltűnnek. Aknay életművét is jelentősnek látom. Ahogy Földi Péterét is, akinek a múcsarnoki kiállítása számomra nagy csalódás volt a rossz világítás miatt (Földi Péter, kurátor: Rockenbauer Zoltán, 2018. november 30. – 2019. január 20., Múcsarnok – *A szerk.*). A színek csak megfelelő világításban élnek.

– *Tehát nem tökéletesek a kiállítóhelyek, és nem lehet olcsón hozzájutni kortársalkotásokhoz. De a Fekete idézet első mondatáról még nem beszéltél: „A kortárs műveket egyre kevesebben értik”...*

– Ez a megállapítás is igaz. Azért van így, mert a művészt csak saját maga érdekli, a közönség nem. Sokat foglalkozik ezzel Hamvas: „Az egyéni élet nem teljesülhet közösség nélkül. A közös gondolata eltűnt.” A gond nem mai, csak sokkal elterjedtebb, mint pár évtizede. Műveit a művész csak magának készíti. Az, hogy egy társadalom csak akkor működhet jól, ha mindenki ad a másinak valamit, ez a ma művészetét nem érdekli. Pontosabban őt sem. Ő egy individuum. Létrehoz valamit, amit a buta néző nem ért, nem akar megvenni és élete végéig nézegetni. Természetesen egy ilyen ember ritkán lesz boldog. Papírja van arról, hogy művész. Éveken át mondták neki – persze csak egy szűk kör –, hogy „hú de jó, amit csinálsz!”. És tessék. Értetlenség és pénztelenség. És itt az állam – szerintem rosszul – besegít. Nem nagyon, csak hogy épp éhen ne

haljon. Ha nem kap észbe és nem vált, egy boldogtalan, elégedetlen ember marad, akinek ügyeskednie kell állandóan, hogy valahogy, de biztos, alacsony szinten megéljen.

– *Ausztriában ez hogy van?*

– Kevesebb a képzőművész és nem az államtól várják a segítséget. Színészek egészen biztosan kevesebben vannak. De róluk, majd ha a színházról beszélünk.

– *Mit tehet a politika? Tehet-e egyáltalán bármit?*

– Természetesen igen. Ez a dolga. Figyelnie kell, merre mozdul a társadalom, és ha egészségtelen irányt lát, lépnie kell. Úgy, ahogy a munkanélküliségnél is az emberek azt várják a politikától, hogy igyekezzen munkahelyeket teremteni. Pár éve olvastam, hogy Budapesten több jogász van, mint egész Ausztriában. Jó ez? Persze biztos vannak, akik azt mondják, mindenki azt csinál, amit akar. Ez a szabadság. De ha mindenki jogász lesz, akkor majd hozzájuk megyünk, ha megbetegszünk?! Ha egy közösség, egy nép maga nem tudja kitermelni az élethez elengedhetetlen foglalkozások gyakorlóit, elszegényedik. A gazdag népek megtehetik, hogy – mint most a koronavírus alatt a németek és az osztrákok – behozzák repülőn, vonaton azokat, akik a termést leszedik, akik a vágóhídon az állatokat feldolgozzák és a magatehetetlen embereikre vigyáznak. Ezt ők csak úgy tehetik meg, hogy egyéb területen sok dolgot csinálnak, amire a világnak szüksége van, és ezeket nagy haszonnal eladják. Nemrég olvastam, hogy a találmányok tekintetében az elmúlt száz évben mi állandóan visszaesünk. Az osztrákok körülbelül húsz hellyel előttünk vannak. Ők inkább foglalkoznak olyan dolgokkal, ami sok embernek hasznos lehet, azaz eladható. Innen ered a gazdagságuk. Ezt kéne megértenünk, és ennek szellemében cselekednünk. És ha az egyén ezt nem érti vagy nem érdekli – ahogy ezt nálunk látni –, akkor a politikának kell meghozni a szükséges intézkedéseket. Nem a sok boldogtalan művészpályát támogatni, aminek gazdasági haszna nincs, a közösségnek szinte semmit nem ad, hanem az embereket egy értelmesebb élet felé irányítani. Például a tanári pálya felé, ami oly fontos lenne a jövőnk szempontjából.

– *Ismét a Fekete Györggyel készült interjúból idézek: „Az egész magyar közéletet mint egy mérleget képzelem el. Az egyik oldalon a jó, a másik tányérban a rossz, a destrukció, a rombolás, a nemzettudat hiánya van. Nekünk az a dolgunk, hogy a jó serpenyőjét állandóan erősítsük, ki ne billenjen a rossz irányába. Megvan a veszélye.”*

– Meglepett, hogy ennyire drámaian látta a helyzetet. Neki sokszorosan nagyobb ismerete és tapasztalata volt erről. A külső szemlélő csak azt látja, hogy a Széchenyi Akadémia művészei és a Magyar Művészeti Akadémia mint egy igen és egy nem – hogy Adyt idézzem – állnak egymással szemben. Ez a jelenség más területen is megtalálható, amivel hatalmas kárt okoznak az egész társadalomnak. Akkor is, ha sokan azt sem tudják, hogy léteznek. Szembenállásuk mint egy árnyék, rossz példa a társadalomnak. Az állítólagos elittől más viselkedést várna az ember.

– *Mi a különbség közöttük?*

– A fő gond szerintem, hogy önmeghatározásuk is olyan, ami szembenáll egymással. 2013-ban az ÉS-ben megjelent Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia nyilatkozatában ez áll. „A két akadémia alapítása, önmeghatározása és a művészeti életéről vallott felfogása között éles ellentét van.” (A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia vezetőségének nyilatkozata. *Élet és Irodalom*, LVII. évf. (7. szám), 2013. február 15., 10. – *A szerk.*) A helyzet itt – egyes fejekben – majdnem olyan, mint Észak- és Dél-Korea között.

– *Miben látható ez?*

– Sajnos nem a teljesítményekben, nem a jobbnál jobb kiállításokkal és más művekkel folyik a versengés. Elsősorban a politikai nyilatkozatokban. Tény, hogy korábban is és most is a Széchenyi Akadémia a jelenlegi kormánzzal szemben álló művészek gyűjtő helye. Konrád, Esterházy, Parti Nagy, Szűts, Alföldi vagy Enyedi Ildikó. A sor sokáig folytatható. Ebből az következne, hogy az MMA a kormánypártiak helye lenne, de ez sem igaz. Mindenesetre így az egész beteg. Hogy az MMA-béliek pénzt is kapnak, ez még bonyolultabbá teszi a dolgot. Nem olyan régen már számos művészeti díj után nyugdíj-kiegészítést kapnak a művészek, amit gondolom a Széchenyi Akadémiában lévők is örömmel felvesznek. Ilyen sincs Ausztriában. Érdemes lenne az egész kitüntetési rendszerünket is átgondolni. Az, ami nálunk van, rossz. Minden nemzeti ünnepnél az emberek figyelik a listákat. Az miért kapott, és én miért nem? Mint az óvodában. A csoportos kitüntetések a teljesítményről elterelik a figyelmet. Ilyen sok példaképünk lenne? Nem látszik. Természetesen Ausztriában is adnak kitüntetések. Az is lehet, hogy többet, mint nálunk. A „hogyan” számít. Nincsenek csoportos átadások. Ilyenről még sosem hallottam. Ha egy olyan embert tüntetnek ki, aki tevékenysége miatt nem áll a nyilvánosság előtt, akkor azt senki nem tudja meg. Minek is? Csak ha valaki eleve a nyilvánosság előtt élt, vagy ha a politika ki akarja emelni a személy teljesítményét, számol be a díjátadásról a média. Különben senkit nem érdekel. Például, annál a cégnél, ahol dolgoztam, az egyik igazgató mikor elment nyugdíjba, kapott egy kitüntetést. A hatalom azt mondta, köszönjük, hogy jól dolgoztál. Ez a hír, csak a hivatalos közlönyben jelent meg. A területhez tartozó minisztérium egy termében, a család és pár barát előtt, a miniszter vagy a minisztérium egy vezető munkatársa méltatta a kitüntetettet. Koccintottak egyet, és másnap az élet ment tovább. Így a természetes. Nálunk biztos morgolódás lenne, ha erre a formára térnénk át. Pedig megpróbálhatnánk.

– *Van látható különbség a két csoport tevékenysége között? Mondjuk a képzőművészek munkái között?*

– Szerintem igen, és ez válik láthatóvá a Múcsarnok és a Vigadó és a másik oldalon a Ludwig kiállításain. Egy példa. A Ludwig egyik nemrég kiállítása Waliczky Tamás képzelt kamerái. A kiállítás a 2019. évi Velencei Képzőművészeti Biennále magyar anyagaként szerepelt (Waliczky Tamás: Képzelt kamerák. Az 58. Velencei Képzőművészeti Biennále magyar pavilonjának kiállítása,

kurátor: Szegedy-Maszák Zsuzsanna, 2020. február 14. – március 29. Ludwig Múzeum). Semmi bajom vele, csak azt akarom mondani, hogy egy ilyen kiállítást senki nem hagyja el azzal: „Hát ez nagyon szép volt!” Maximum, hogy érdekes volt. Az ilyen dolgok nekem inkább a tudomány körébe tartoznak, nem a művészethez. Az, hogy meglátni és megszeretni, itt biztos nincs. A tartalom, hosszabb tanulmányozás után jelentkezik, és akkor sem biztos, hogy mindenkinél ugyanúgy. Viszont, ha bárki bárholnan bármilyen végzettséggel Michelangelo Piétája előtt áll, ott biztos mindenki ugyanazt fogja érezni. Ez egy más felfogás a művészetről! A Széchenyi Akadémiában levő képzőművészek többségének munkái a geometrikus hagyományhoz, a konstruktivizmushoz, oparthoz köthető. Nekem ezzel sincs bajom, de a nézőnek nem mond mást azon kívül, hogy a színek szépek és a geometria érdekes. Az érzelmi alkotóelem hiányzik. Az egyik ilyen művésznél a Wikipédia azt írja: „később a görbült síkok és a tér formáját állította művészete középpontjába.” Rendben, de ez az átlagembert nem érdekli.

A Ludwig Múzeum által képviselt művészettelfogást lehet megismerni az 2019 őszén kiírt, ART transzfer-díj nevű pályázatának az első 9 helyezett nyilvánosságra hozott pályázataiból. A téma 2014 és 2019 között létrejött, a kortárs művészet közvetítését segítő projektek bemutatása és díjazása. Érdemes elolvasni őket. Idézet az első díjas pályázatból: „projektterveket dolgoztunk ki szubjektív vizuális üzeneteink elhelyezésére Miskolc városi tereiben. Így az öntapadós ragasztóval ellátott, cellux szalaggal impregnált üzeneteket készítőik ötletessége és bátorsága függvényében helyezték el közlekedési eszközökön, parkokban vagy éppen középületek falain.” Ezeket a „vizuális üzeneteket” aztán nagy számban láthatjuk padon, oszlopon, ahova épp kiragasztották őket, a mellékelt fotókon. Csak a szövegesekből idézek: „Közös nőnek túrós a nyála”, „Vasárnap jött a hétfő reggel”, „Na. Ez tök jó! Csak kár, hogy SZAR”, „Tiszta ótvar, retkes ház”. Az első helyezett pályázatából idéztem, ami az EMMI Kultúráért Felelős Államtitkársága háromszázezer forintos díját kapta. A különdíjas pályázatból is két mondat. „Iskolámban a Karinthy Gimnáziumban működő nemzetközi diák-ENSZ (KarMun) évente megrendezésre kerülő modellkonferenciáinak társadalmi, politikai témáit – mint terrorizmus, menekültválság, fenntartható fejlődés, harc az egyenlőtlenség ellen, illetve ezek egyes rész kérdéseit – igyekeztünk a művészet eszközeivel kihangsúlyozni, átélhetőbbé, megfoghatóbbá tenni.” Kedvencem a különdíjas pályázatból ez. „A Lakóközösségek vizsgálata témájában Erdei Kriszta kortárs képzőművész maga vezetett minket végig kiállításában, és személyes élményeket megosztva tette emlékeztetővé a találkozást, valamint egy éjszakai pizsamapartin a „diktatúrák” természetrajzát térképezték fel vele a diákok.” A döntőbe jutott pályázatokban egy a közös. Egyikben sem szerepel a „szép” vagy a „szépség” szó, pedig a téma a képzőművészet volt. Ez van.

Egy utolsó példa, amivel ezt a felfogásbéli különbséget akarom megmutatni, az Erdély Miklós Hadititok című munkája. A Ludwig egyik fő darabja. Ennek

az elkészítését egyszer már leírtam. 2014-ben az *Artmagazin* lehozta a történetet, ahol elmesélem találkozásom Erdéllyel és a Hadititok című munkájának 1984-es megszületését. Itt adta írásba – szerintem – művészi hitvallását, hogy „a művészet bizony marhaság” (Reha György: A „művészet bizony marhaság”. Adalékok a hadititokhoz. *Artmagazin*, 12. évf. 2014, 71. sz., 16–17.). Mint magánembert egyáltalán nem zavar. Ha viszont egy múzeum mint egy ikont állítja elének, az már egy üzenet, egy állásfoglalás. Sőt, annyira fontosnak találja, hogy mivel az eredeti műről csak fotók vannak, állandóan rekonstruáltja. Lassan nem lesz senki, aki az eredetit még látta. Nem gond, a rekonstrukció is megteszi.

– *De miért nem az eredeti áll ott?*

– Azért nem, mert Erdély nem múzeumba szánta. A mű 1984-ben Bécsben, a kiállítóterem egy megadott helyére, rögtönözve készült. Körülbelül mintha itt az asztalra összeraknék kártyalapokból valamit. Aki itt van, megcsodálhatja, de ha megmozdítod, az egész összeomlik. Biztos, hogyha Erdély azt akarja, hogy műve szállítható legyen, úgy csinálja. Az ott egy akció, egy happening volt. A gond, ha azt hisszük és tanítjuk, ez a 20. századi magyar kortárs képzőművészet egyik főműve. Amikor megkérdeztem tőle, mi ez, mosolygott és azt mondta, a „művészet bizony marhaság”. Tehát, amit ő ott épp csinált. A fontos számomra a mosoly. Mert ha ez komoly, akkor azon nem lehet mosolyogni. Mert annak a következményeit ma látni. Az emberek elfordulnak a kortárs képzőművészettől, mert nem tudnak vele mit kezdeni. Arról, hogy örömet lelnék benne, nem is beszélve. Ez persze nem csak nálunk van így. Egyébként világszerte nagy gond a múzeumoknak a kortárs művek tárolása, kezelése, helyreállítása. Mindenféle anyagok, amit csak épp, hogy összetákolnak, nem úgy reagálnak, mint a rendesen lealapozott és megfestett képek. Azokat – ha megfelelően tárolják – ezer év múlva is látni fogjuk.

– *És az MMA-ban levő művészek jobbak?*

– A különbséget a kifejezés formájában látom. A „jobb” szó használhatatlan, mivel a művészet nem sport, ahol pontosan minden mérhető. És az, hogy valaki egy érthetőbb formát használ, még nem mond semmit a minőségről. Az MMA-ban többen vannak, akiknek a kifejezési formája a nagyközönség számára érthetőbb. Ezért is tartom gondnak e szervezeti felállást, mert a lényegről tereli el a figyelmet, a minőségről. Minden művészre vonatkozik a hamvasi gondolat: „Magasrendű művet, csak magasrendű ember készíthet.” Akadémia, díjak, anyagi támogatás. Ezek nincsenek Ausztriában, és mégis boldogabbak. A piac és az utókor dönt. Emellett persze intézmények, mint például a Nemzeti Galéria figyelje, mi történik e területen, és gyűjtsön, hiszen az utókornak érdekes tudni, mi történt itt ekkor és ekkor. A baj az, hogy már nem tudom, mikor hallottam, hogy ezt vagy azt a kiállítás meg KELL nézni, mert annyira jó. Egyszerűbb e rendszerek falai mögül a másikat cikizni. Hiába a jóakarát, csak egymás akadályozása folyik az alkotás helyett.

2011-ben a Székesfehérvári Egyházmegye vezetője megkért, csináljunk egy kortárs képzőművészeti gyűjteményt és évente egy kiállítást. Természetesen

csak olyan festészetben gondolkodhattam, ami ábrázol valamit. Szakrális töltésű festészet kevés van, ezért olyan művészeket állítottam ki, akiknek a művei ezt a világot még érintik. Ahogy előbb elmondtam a Széchenyi Akadémiában levők többségének munkái erre nem alkalmasak, de egy művész ebből a körből Birkás Ákos festő, ezekben az években figurális képeket festett. Mivel a hetvenes évek óta ismertem ezt a szerény, kulturált művészt, gondoltam meghívom 2016-ra Fehérvárra. Mivel gyakran járt Bécsben, 2013-ban leültünk beszélgetni. Értette és jónak találta szándékom, hogy én nem akarom tudomásul venni a falat, mert az mindkét félnek rossz. Akkor épp a menekültkérdéssel foglalkozott képein. Ez a téma nem idegen az egyház gondolatvilágától, plusz azt mondtam, hogy azt állít ki, amit akar. Igent mondott. 2015-ben el is jöttek az élettársával az ötödik rendezvényünkre. Minden nagyon tetszett nekik, annyira, hogy már itt sejtettem, lemondja. Így is lett. Ő jött volna, ám mások lebeszéltek.

– *De hogyan kezdődött az, amikor a művészek kezdetek eltávolodni a közönségtől?*

– Nyilvánvaló, hogy az első világháború után a dadaizmussal. Marcel Duchamp és a WC-csésze és ilyenek. A háborús traumák megjelennek a műalkotásokban. A folyamatosság a régivel megszakad. Az ember nem néz felfelé többé, az üressé lett helyre a démonok lépnek. Napról napra üresedtek ki a dolgok. De ilyen messzire nem akarok visszanézni, mert az egy könyv témája. Valamikor, 1993 és 1996 között, a belvárosi Dovin Galériában Esterházy Péter író nyitott meg egy kiállítást. Amit mondott, már rég elfelejtettem. Csak a beszéd vége maradt meg. Így szólt. „És most menjetek a picsába!” Sajnos le kell írni úgy, ahogy ott mondta, mert különben érthetetlen lesz az, amiről beszélnem kell. Sokan voltak. Még a közönség idióta vihogására is emlékszem. Akkor nem tudtam még, hogy amit hallok, irodalom. Ezt csak 2000-ben tudtam meg, mikor Esterházy fő művét a *Harmonia Cealestist* a kezembe vettem. A 137. oldalon ott áll egy rész végén (nr. 146) ugyan az a mondat. A 34. oldalon leírja, szülei megismerkedését (nr. 30). „Édesapámat, Szombatba menve, megszólította egy fiatal leány, hogy leszopná.” A végtelenségig lehetne az ilyen példákat a könyvből sorolni. Szeretném egy magyar tanár véleményét hallani ezekről. Esterházy a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja volt, ahogy Jókai Mór és Márai Sándor is. Számomra egy drámai változás.

– *Maradjunk még a képzőművészetnél.*

– 2019 decemberében egy elegáns budapesti szállodában rendeztek egy árverést kortárs alkotásokból. Nem nagy sikerrel. Volt itt egy nagyméretű kép, négymillió forint kikiáltási árral! A művész neve nem érdekes. A kép címe így szólt. „Ki a fasz vagyok én?” Azt hiszem nem kelt el, mert akkor a vásárló is megkérdőjelezhetné magától ugyanezt.

– *Miért van ez?*

– Csak a provokáció maradt. Ahogy Fekete említi, a rossz és a romboló az egyik oldalon. Aki nem felfelé akar vagy tud nézni, annak csak ez marad. Erről a művészről a neten van egy írás melynek címe, jól mutatja a helyzetet. „N. I. hiperrealista örületei senkit nem hagynak érintetlenül.” Örületek. Ez van.

Hamvas ezt már korábban jól látta, mikor megállapította: „A kortárs művészek nem a spiritualitást vették át, hanem a démonokat.” E képet egy olyan művész csinálta, aki külföldön is élt. Biztos, ha máshol sikere lett volna, ott marad. A képzőművészek nyelve nemzetközi, tessék, próbálják ki magukat bárhol. Színeszeink csak itthon rombolhatnak. Bár már ez sem igaz.

– *Mi következik ebből?*

– Túl sok a művész. Az oktatásnál kell kezdeni a csökkentést. Vegyük példának a szobrászokat. A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének Szobrász Szakosztálya 2006-ban kiadott könyvében 249 szobrászról beszél. A Magyar Szobrász Társaságnak 2020-ban körülbelül 180 tagja volt, de vezetőjük körülbelül ötszázra becsüli az országban a szobrászok számát. Csak a Magyar Képzőművészeti Egyetemen körülbelül évi harminc festőt és tíz szobrász képeznek. Találomra megnéztem, a 2007-ben a szobrász tanszéken diplomázott 11 főből 3 van a pályán. Itt évi körülbelül 10–15 szobrászművész képzésére rendezkedtek be, aminek semmi értelme, de a rossz rendszer nem engedi a keretszámok csökkentését. Ha ezt – mondjuk – évi öt főben állapítanák meg, akkor kevesebb tanárra és egyebekre lenne szükség. Mivel a politikának nincs elgondolása, ismeretei, bátorsága, így nem nyúl a dologhoz. Ez azt eredményezi, hogy néha úgy kell keresni fiatalokat, hogy jöjjenek szobrásznak, csak azért, hogy a keretek maradjanak. Rengeteg elpazarolt idő, energia, élet az embernek és az országnak is. Míg az ország négy, orvosokat képző egyeteméről összesen évente körülbelül ezer orvos jön ki. Ha ezt a számot elosztjuk 45-tel

Fotó: Czimbal Gyula

– azaz a megszerezhető szakok számával – akkor átlagosan 22 fő jut egy szakra. Tehát mondjuk, évente 22 szemész lesz, míg ezzel szemben csak egy egyetem ennél több festőt képez! Minek?

– *Mit lehet tenni?*

– Vagy inkább azt kérdezném, mit kell tenni! Megpróbálni a változtatást. Persze ez egy hosszabb folyamat. Mindenekelőtt a művészképzést csökkenteni. Nem egyszerre, de folyamatosan, lépésről lépésre kéne átalakítani a rossz kereteket. Aki művész akar lenni, úgy is az lesz. A szépre próbálnám kíváncsivá tenni a fiatalokat. Mert az élet szép, még akkor is, ha a művészek ezt nem látják, vagy képtelenek visszatükrözni. Egy akadémia elég lenne fele annyi akadémikussal. És ez ne járjon pénzzel. Erre ott van a művészeti díjak után járó nyugdíjkiegészítés. Díjat csak olyan kapjon az államtól, aki a pozitív emberi oldalt erősíti. Démonokat is be lehetne mutatni, hiszen szabad szinte mindent, de ez az államtól ne kapjon támogatást. Ahogy az állam kijelentheti, hogy a támogatott családmodell csak a férfi és a nő kapcsolata! Független attól, mi van és mi lesz még e területen, szerte a világban. Vagy hogy egy más példát mondjak. Évek óta a német tv irodalmi adásaiban, ha magyar szerző művét mutatták be, feltűnik, hogy az ábrázolt világ – azaz a magyar – nagyon durva. Rossz ezt látni, hallgatni, mert ott nem az átlag magyar ember világát mutatják be, hanem a szerző fejében levő valóságot, amit ő a démonjain keresztül lát és ír le. De ez ott mint a „magyar valóság” jelenik meg. 2019 februárjában a 3SAT-on ment, a svájci tv irodalmi adása, ahol, többek között szó volt Krasznahorkai László „Bárá Wenckheim visszatér” című munkájáról. Egy vezető német színész egy teljes oldalt olvasott fel belőle. Csak egy mondatot idézek az elhangzottakból: „Magyarnak lenni, az nem egy néphez való tartozást jelent, hanem az egy betegség, egy gyógyíthatatlan, elriasztó kór, egy járványos baj, amitől minden megfigyelőnek csak hányhatnékja támad.” És így tovább és így tovább. Méltán váltott ki ott a hallgatóságból és valószínű a sok nézőből is megdöbbenést. Költöttünk mi milliókat az ország image-ra, ha a kortárs magyar irodalom egyes tagjai ilyeneket írnak, és az ország „barátai” ezeket örömmel kiadják. 2004-ben még Kossuth-díjat is kapott. Ilyet más népnél még nem láttam.

– *Krasznahorkai is a Széchenyi Akadémia tagja.*

– Sajnos a táborokban egymást erősítik a szereplők. A közönség pedig lassan eltűnik, ők nem érdekesek. A könyvkiadásban sem látom a kultúrpolitika elképzelését. 2010-ben egy ismert irodalomtörténész tartott a kulturális intézetben előadást Máraiáról. Itt elhangzott, hogy Márai egyik kedves írója Krúdy volt. A végén, megkérdeztem tőle: „hogyan lehet, hogy még ma sincs kiadva Krúdy összes írása?” „Sokat írt” – válaszolta. De legalább olyan furcsa, hogy a Kádár-kor legnépszerűbb írójáról, Szilvási Lajosról sincs egy rendes monográfia. Ehhez tizenegy millió eladott példány nálunk nem elég.

– *Most pedig beszéljünk a színházi életéről!*

– Az itt végbement változás az elmúlt ötven évben drámai. Már a gimnáziumban premier bérletem volt a Nemzetibe. Sok szép előadásra emlékszem ma is.

Egyik ilyen felejthetetlen élményem a Vígyszínház legendás *Ványa bácsi* előadásán történt. A főszerepeket Ruttkai Éva, Latinovits Zoltán és Darvas Iván játszották. A harminc év alattiaknak már semmit nem mondanak ezeknek a csodálatos művészeknek a nevei. A darab végén számtalanszor kellett meghajolniuk. Egyszer csak mind a hárman a színpad bal széléhez mentek és közvetlen az ott levő páholynak hajoltak meg. Ekkor derült ki, hogy ott Bessenyei Ferenc kollégájuk tapsol a félhomályban. Micsoda demonstrációja a szeretetnek és a tiszteletnek. 1994 februárjában Bessenyei Ferenc egy interjújában így panaszodik: „A kultúra sok vonatkozásban háttérbe szorult. A színház ontja a mocskot.” Hosszan kifejti. (Az idézet a <http://www.bessenyei.hu/> oldalról való.) Egy eseményt ő is kiemel. 1973-ban bemutatják főszereplésével a Madách Színházban Shakespeare Othellóját. Itt tanult emberek, ismertebb szóval értelmiségiek elhatározzák, hogy szembe fordulnak évezredes íratlan törvényekkel. Jágó, az áruló lesz rokonszenves. Az interjújában így kesereg Bessenyei: „Két évtized alatt annyit romlott a közerkölcs, hogy a nézőket meg tudta nyerni magának Jágó. Egymáshoz való viszonyunk aggasztóan megromlott. Nem tisztel senki senkit, és ez a folyamat eszményképeink lerombolásával kezdődött.” Hogy lássuk az ívet, idézem a III. Richárdot alakító Kulka Jánost egy 2004 novemberében készült beszélgetésből. „III. Richárd döntése, hogy gazember lesz, hatalmas, szabad és bátor tett, de átlép vele minden korlátot. Nem nagy furmány legyilkolni a rokonokat, a testvért. Lop, csal, hazudik és gyilkol – nem újdonság. Rossz politikus, és végül egy ország fordul ellene” (III. Richárd a 21. században: <http://valasz.hu/kultura/iii-richard-a-xxi-szazadban-364>). Innen már logikus a következő lépés: a 2018-as III. Richárd a Radnótiban, amibe egyszerűen beleírtak egy Orbán Viktor-paródiát. Primitívebb, rosszindulatúbb, gyűlölködőbb aljasságot nehéz találni. A világirodalom egyik legnagyobb gonosztevőjét a miniszterelnökkel egy mondatban említeni, súlyos lelki betegségre vall. És sehol a kritika. A főszerepet játszó Alföldi melleleg kitűnő volt.

– Mit gondolsz róla?

– Nem ő a gond. Maga is nyilatkozta többször, és róla is írták, hogy démonjai erősen fogják. Mikor megismertem őt 2012-ben, a Nemzetit vezette. Semmit nem tudtam róla. Megnéztem a neten, majd volt egy hosszabb beszélgetésünk, ahol egy szeretni való és tehetséges embert ismertem meg, akivel, gyakorlatilag semmiben sem értek egyet. A Bessenyei által képviselt színházi ideált nevetségesnek tartja, számára minden nyersanyag, amivel határok nélkül bármit tehet. Ekkortól gyakran megnéztem rendezéseit. Az egyik ilyen volt Bernard Shaw *Szent Johanna*-ja. Miközben néztem az előadást, jelenetről jelenetre jöttek elő egy 1975-ös Johanna előadás képei. Akkor a kiváló Kútvölgyi Erzsébet játszotta a főszerepet. A darab elején két katona beszélget. Nagyon zavart, hogy ők Alföldi rendezésében nagyon mocskos nyelvet használnak. Az 1975-ös előadásban ilyen nem volt, mégis hatott! Így ezt a változtatást értelmetlennek és károsnak is tartottam. Több rendezésébe beletesz ott korábban nem szereplő káromkodásokat. Ő maga is játszik ilyenekben, mint a *Vaknyugat*. Primitívebb, a bunkó

viselkedésre buzdító előadást keresni kell. Ilyen előadásokra az államnak egy fillért sem szabad adnia. Ausztriában elképzelhetetlen lenne, és be se mennének rá. A szünetben, mikor én láttam, többen elmentek. Ahogy hallottam, mindig vannak ilyenek, de a többségnek tetszik. Még valamilyen közönségdíjat is kapott. Divat lett a színpadon a mocskos beszéd. Nagyon meglepődtem a Játékszínben az *Éltrevalók* előadásán. Ez egy kedves francia film alapján készült. Rendezője, aki a darabot „adaptálta” is, a mocskos beszéd zuhatagját ereszti a nézőkre, ami a filmben nem volt. Egy filmeket és színházi előadásokat népszerűsítő újságból idézek. Az S.O.S. szerelem! című filmre, így csábítja a közönséget a cikk írója: „F. I. harsány bunkósága, bizonyítottan közönségcsalogató tényező.” A Bábszínház *Képzelt beteg* előadásához készült kedvcsinálóban így ír a darab dramaturgia Alföldi rendezéséről: „A szabadság – és olykor a szabadság – izgalmas művészi eszköz Alföldi rendezésében. A klasszikus nagy műveket újra láttatja velünk. Az előadás radikális és egyben merészen durva módon mutatja meg főhősünk fizikai állapotát, az altesti kínok megannyi variációját tárva elénk... A test minden megnyilvánulását pőrén, kendőzetlenül, nyers érzékiségben tárja fel a komédia...” Az alkotók „bátor szívű közönségnek” szánják munkájukat. Aki ezt olvassa, biztos nem mondja, hogy ő gyáva, és megnézi az előadást, ezzel is bizonyítva, amit az előbbi filmcsalogató író értelmiségi már kimondott: „a bunkóság, bizonyítottan közönségcsalogató”.

– *S hogy van ez Ausztriában?*

– A sötétség ilyen mérvű terjesztése a színpadon nincs. Vannak ott is próbálkozások, de kicsi rá a fogadókészség, és a politikusok és a média megegyezett abban, hogy nem engedik a viták stílusát egy szint alá süllyedni. Nemrég téma volt a médiában (2020. június 5.), hogy egy politikusnak le kéne mondania, vagy sem. A bűne, hogy az őt kérdéseivel és beszólásaival idegesítő hölgyet, „widerwartiges Ludernek” nevezte. Azonnal bocsánatot kért, minden politikai párt elítélte, hogy ez nem megy. Azért válaszolnak ezekre ilyen hevesen, mert azt mondják, a durva szavak után a durva tettek jönnek. Ez a viselkedési modell is része annak, hogy jól érzi magát az ember Ausztriában, de a magyar embert maximum az osztrák fizetés érdekli. Csak érzékeltetésként, itt van a két szó jelentése a szótárból. Widerwartiges: kellemetlen, visszataszító, bosszantó. Luder: dög, bestia, szajha. Nálunk biztos érthetetlennek tűnik, mi a bajuk ezzel. Nemrég újra téma volt Gyurcsány 2006-os beszéde. Tartalmával sokat foglalkoztak, de hogy a beszédben 28 mocskos kifejezést használt Magyarország akkori vezetője, keveseket érdekel. Az osztrákok azt mondják, hogy a politikusnak példát kell mutatnia. Nálunk pont a gyurcsányi példát követik egyre többen, de közben ausztriai viszonyokra áhítozunk. És aztán, hogy visszakanyarodjak a színházi élethez, pár szó Nagy Blanka 2018-as berobbanásához a magyar közéletbe.

Lehet, hogy ő lesz egyszer Magyarország miniszterelnöke, de most azt mondanám el, hogy a színpadon elhangzó mocskos szövegek elterjedését sokszor panasztam Alföldinél. N. B. beszéde után is írtam neki. „Látod, ezért te is felelsz.” Ingerülten válaszolt, hogy az a rögeszmém, hogy mindenért őt teszem

felelőssé. Szerinte – és most nem idézem szavait N. B.-ről – N. B. még életében sosem volt színházban! Aki aztán pár nap múlva egy tv-interjúban elmondta, hogy rendező szeretne lenni, és Alföldi a példaképe! Ebből is látni, hogy az országban mára meghonosodott durva beszédért és viselkedésért az egész színésztársadalmat felelősség terheli! Szerintem az egész szakma nagyon mélyre süllyedt a közönséggel együtt. Nagy részük a kultúra területét már rég elhagyta, és az alacsony szintű szórakoztató ipar része lett.

– *És ilyen érvek sem számítanak?*

– Nem, mert démonjai foglya. Egyszer azt nyilatkozta. „Lakásom tele van képekkel. Az anyukám szerint borzasztóak, de én úgy gondolom, hogyha az ember a problémáit kirakja a falra, kiszakítja magából a rossz érzéseit.” Ami persze tévedés. Hamvas sokat foglalkozik a démonokkal és a káromkodással. Ezekből kigyűjtöttem neki részleteket. Ilyeneket: „A létrontás ösztönei, amelyek az emberben komplexussá sűrűsödnek, a démonok. Az életpusztító erők tömörülnek, és a hatalmat az élet fölött átveszik. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. Értelmetlen és céltalan.” Mikor szüleink ránk szóltak, hogy „hogy beszélsz kisfiam, üss a szádra”, akkor nem tudták, de érezték a tovább adott hagyomány által, hogy nem szabad e szellemet a palackból kiereszteni. Mára a neten egyetemi dolgozatokat lehet találni, ami például a fiatalok körében elterjedt mocskos beszéddel foglalkozik. Itt olvastam azt a döbbenetes megállapítást, hogy a fiataloknak fel sem tűnik, mert ez lett a természetes. És ez történik igen gyakran a színpadon is. A dolgok drámai változásának megértéséhez a Bessenyei beszélgetés folytatása ad választ, mikor azt mondja el, hogy a „mocskokra, amit a színház ont magából” miért nem lehet semmit tenni. „Nem lehet megakadályozni, mert a színházban hierarchia van. A rendező felelős mindenért. Ő mondja meg, mit szabad csinálni, és mit nem.”

– *Alföldi még színházigazgató is volt!*

– Ez logikus, hiszen már korábban is idéztem, hogy a Széchenyi Akadémia művészettelfogása teljesen más, és ha a mögöttük álló politikai erők kerülnek hatalomra, akkor az elhibázott hazai szerkezet miatt nem tehetnek mást, mint lecserélik a kulcshelyekből az embereket. Ha ezt nem tennék, saját táboruk fordulna ellenük.

– *Megoldás?*

– A szerkezet rossz. A hatalmon levők érzik, hogy valami nem stimmel, de nincs sem politika, sem politikusok, akik kiállnak, és a vitákat vállalják. Az államnak lehetnek elvárásai minden állampolgárával szemben és azokkal az intézményekkel szemben, amiket fenntart vagy támogat. A Nemzeti Színház igazgatója nyilatkozta, hogy 2020-ban háromszáz független társulat volt Magyarországon, míg tíz éve, még csak száz. Bár így nőnének a magyar szabadalmak számai.

– *Te mit tennél?*

– Megpróbálnék lépéseket tenni egy jobb szerkezet felé. A színészképzést leszűkíteném. Túl sokan vannak, és ezt színészismerőseim is megerősítik.

A tanodák jó pénzért készítik fel a fiatalokat a pesti és a kaposvári helyekre, ahonnan aztán évi 30–35 fő jön ki álmodozó elképzelésekkel. Pár év múlva egyharmaduk már nincs a pályán. És hogy azt higgye, hogy ott van, mindenre képes. Jobb híján a függetleneknél folytatja. Értékes évek mennek kárba rossz célok kergetésével. Mire felfogják döntésük súlyát, már szétzilált családok hevernek szerteszét. A középiskolai művészképzést problémásnak látom. Színházba járó, irodalmat, képzőművészetet és zenét szerető emberek sokaságára és nem azt főállásban művelőkre van szükség. A vidéki színházaknál lehet jól látni, hogy a színházba járók száma lényegében nem nő. Egy város lakosságának 10–15%-a vesz bérletet. Egy előadást hússzor, maximum harmincszor tudják eljátszani, és emiatt több premiert kell csinálni. Ha tovább menne egy előadás, az nagy könnyedséget jelentene. Egy értékes előadást meg lehetne támogatni úgy, hogy a hirdetésre, közönségszervezésre, fiatalok ingyenes színházba vitelére adnának pénzt. Ehhez persze tudni kéne a kulturális vezetésnek, mi megy az ország színházaiban. Ezzel kialakulhatna egy vetélkedés. Az, hogy voltak idők, mikor például Madách Mózes a Sinkovits Imrével 22 éven át, hétszázszor ment, sajnos ez senkit nem kényszerít oknyomozásra. Hamvas felfigyelt arra a jelenségre, mennyi a tehetséges ember nálunk. A tehetséget ő „brutális kényszernek” tartotta. Ellenben nincs színvonal! „Így keletkezhetett az a helyzet, hogy színvonaltalan, műveletlen, ordenáré, tudatlan tehetségek az ízlést tökéletesen lerombolták.” „Kultúrnépeknél kitűnően látható, hogy másod- és harmadrendű képességekkel rendelkező művészek hogyan alkotnak – ha nem is kitűnő, de elfogadható és élvezetes – műveket. A színvonal állandó emelésével emelik a lét színvonalát is.” Ezt látom Ausztriában.

– *Hogyan lehetséges ez?*

– A példából világos lesz. 2016-ban Magyarországon 28 660 színházi előadást hétmillió ember nézett meg. A 2017/18 -ban, Ausztriában 3719 előadást két és félmillió ember. Döbbenetes különbség. Burgenland tartományban még állandó társulattal játszó kőszínház sincs. Nincs rá igény. Ettől még kultúrnép az osztrák. És szerintem elégedettebbek, mint mi. Hogy lehet ez? Inkább kimennek a természetbe vagy barátokkal egy egyszerű kertvendéglőbe, minthogy egy unalmas előadást nézzenek. Kevesebb a színház, és kevesebb színészt képeznek. Ami még azért is érdekes, hiszen az egész német nyelvterület nyitva áll előttük. Azok többsége, akik mégis színházba mennek, szórakoztató darabokra vágyanak. Egy átlag osztrák örül, ha egy átlagosan megcsinált előadást lát. Persze egy-két színház, mint a Burg- és a Volkstheater mást is játszik. Főleg a Volkstheater ilyen, ami a második legnagyobb színház Bécsben. Hogy könnyű legyen elképzelni, az épületet akkor építették, amikor a Vígszínházat. Ugyanazok tervezték, ugyanabban a stílusban. A szándék is hasonló volt. Ma a Vígnak 1100 ülőhelye van, a Volkstheaternek már csak 800, pedig amikor elkészült 1400 volt! Bécs városának baloldali vezetése itt egy politikus színházat képzelt el. Nekik, hogy Bécs a musical fővárosa legyen, nem elég haladó. Nos, ennek a színháznak a kihasználtsága 2017-ben 56%, 2018-ban 52% volt. Most épp renoválják. Felmerült

több ötlet is, hogyan lehetne másra használni. Az öt év után elbúcsúzó igazgatónő nevét senki nem ismeri, pedig biztos, ott is voltak érdekes előadások. Amit ezzel mondani akarok, hogy az osztrák embernél a színház egy mellékes dolog. Kulturáltan élni és dolgozni. Családdal lenni, kertet művelni, nem pedig partalan és végtelen vitákkal a saját és másik életét mérgezni. Magyarországon ezeket a káros vitákat a kultúra területén dolgozók és a színházak is erősítik.

A külföldön kapott elismerés az álmok netovábbja, amire a magyar színész vágyik. E területen is drámaiak a változások az elmúlt évtizedekben. A Katona József Színház fellépését a bécsi ünnepi heteken 1988-ban méltán olyan újságcímek kísérték, mint „Színházi csoda Magyarországról!” Láttam mind a három darabot, amit akkor bemutattak. A legendás *Három nővér* mellett, Gogol *Revizorát* is játszották. Ebben szerepelt egy Gelley Kornél nevű kitudó, főleg kisebb szerepeket játszó színész. Ma biztos már senki nem ismeri. Mikor a banketten elmondtam neki, hogy jól emlékszem egy alakítására a *VII. Hadrián* című darabból, amit 1969-ben láttam a Nemzetiben, elsírta magát. Ilyen a színész. Akkor is, ma is. Szerepelni akar, minden áron. Szinte bármiben, ahogy a következő példából látni.

2020. június 3-án ment a 3SAT, Kulturzeit adásában egy riport a diktatúrában szenvedő magyar színészekről. Itt szólalt meg Láng Annamária is, akit a Burg szerződtetett annak ellenére, hogy német nyelvtudása nem tökéletes, pedig valamikor a bécsi Burg híres volt az itt beszélt német nyelvre. Miközben Annamária panaszkodott a magyarországi szörnyű viszonyokra, a képernyőn őt lehetett látni a Burg stúdió színpadán. Egy trónon ült lekötözve, míg a mellette álló színész arra biztatta egy ollóval a kezében a közönséget, hogy vágják el a köteleket, azaz szabadítsák fel Magyarországot, akit itt Annamária alakított. Pár pillanat is, amit láttam alakításából, elég volt, hogy felkeltsé érdeklődésem, ki lehet Láng Annamária? Nos, a Burtheater honlapján, fényképe mellett, ott a lényeg. „IN UNGARN HATTE ICH KEINE LUFT MEHR” azaz, „Magyarországon nem kaptam levegőt”. Majd hosszan kifejti – ahogy már a tv-riportban is – milyen szörnyű Magyarországon színésznek lenni. Gondolom az 1988-as Katonában vendégszereplő színészeknek is el kell ismerni, ez igen. Egy magyar színésznő a Burgtheater honlapján! Gyorsan megnéztem, még nem tagja a Széchenyi Akadémiának, de a dolog szerintem nem reménytelen. A honlapon természetesen azt is megtalálni, miben játszik Bécsben. Most koronajárvány van, így személyes tapasztalatom nincs, ezért a *Wiener Zeitung* 2020. január 20-ai kritikáját idézem. Még a cikk fordítását is egy hivatásos fordítóra bíztam, nehogy elfogultsággal vádoljanak. Mellesleg a *Wiener Zeitung* a legrégebbi napilap Ausztriában, ami teljesen állami tulajdonban van. A lap mellékleteként jelennek meg a hivatalos közlemények, törvények stb. Egy hangvételében visszafogott újság. A színházi kritika címe: „Hamletgép” a Kaszinóban: blúzt fel, nadrágot le. Heiner Müller mesterműve, Oliver Frljic rendezésében.

„Heiner Müller *Hamletgép* című darabja azon drámauniverzumhoz tartozik, amelyet a »posztdramatikus« jelzővel illetünk: ezekben a színpadi szövegekben

nem klasszikus értelemben vett szerepek vannak, így a színészek munkája inkább performatív irányt vesz. Ezen túl elbeszélhető cselekményük sincs, a szövegnek semmiféle értelme nincs, sokkal inkább szándékosan a jelentést boncolgatja.

»Baszd meg, Ausztria«

Oliver Frjlić, az extrém színházról ismert bosnyák rendező a *Hamletgép* című darabot vitte színre a Burgtheater stúdiószínházában, a Schwarzenbergplatzon található Kaszinóban. A 43 éves rendezőnek vérében van a posztdramatikus inszcenálás és rutinosan be is veti azt. Először is ott van a »blúzt fel, nadrágot le«-elv. Frjlić szimulált szexuális cselekményekkel koronázza meg a meztelenséget: Marcel Heuperman elég indokolatlanul veti rá magát egy élethű műanyag malacra. Az sem egészen egyértelmű, hogy Láng Annamária miért elégtí ki magát egy konyhakéssel, még ha az hatásos is: színházi vér folyik.

Végül pedig: megjelenítések, amelyek közvetlenségükkel elérik a fájdalomküszöböt. Az egyik jelenetben a színészek egy politikus portréfotóját fogyasztják el. Érezhető az erőfeszítés, ami ahhoz szükséges, hogy egy A4-es méretű képet a szájába tegyen, és még le is nyelje az ember. Az extrém színész, Heuperman még egy lépéssel tovább megy, és a képet mindenki szeme láttára a végbélnyílásába tömi.

A szöveg tekintetében Frjlić ismétlésekkel dolgozik, ez is a posztdramatikus mise en scène egyik sarkalatos pontja. Heiner Müller grandiózus szövegében a repetíció nem számít hibának. Kiegészítésképpen politikai beszédekből hal-lunk idézeteket, velős frázisok hangzanak el Orbán Viktortól és Vlagyimir Putyintól. Néhányszor torkaszakadtából üvöltik a mikrofonba, hogy »Baszd meg, Ausztria«, amely a premierközönséget láthatóan alig hatja meg. Az sem zaklat fel senkit, hogy a piros-fehér-piros zászlót zsebkendőnek használják, és vörvörös festékkel kenik be. Isten veled, politikai provokáció!

Ráadásákként a színészek saját, a próbák során kidolgozott szövegeket prezentálnak, amelyekben saját magukról van szó. Az öttagú társulat különlegessége, hogy berlini, budapesti, ukrainai és luxemburgi színészeket egyesít. A színpad két imperiális kaput és függönyt, valamint egy szónoki emelvényt leszámítva üres, a hétköznapi jelmezek szigorúan fekete-fehérek, zenei szempontból az előadás az európai dalrepertoárt vonultatja fel.

75 percig tart a vigalom a színpadon, a profi Frjlić a ritmus és az időzítés mestere, egy valami azonban hiányzik a turbulens jelenetek egymásutánjából: nem elgondolkodásra ösztönöznek, a képek sorozata utóhatás nélkül válik levegővé.”

Remélem sikerült az érdeklődést felkeltenem. A liberális *Standard* kritikusa természetesen lelkesedik ennyi szépség láttán. Most csak a cikk végét idézem: „Helsingörből egyszer csak Budapest lesz, az 1956-os forradalom színhelye. Samarovski a világ legelbűvölőbb Opheliája Ausztria zászlájába burkolózva. A harmadik, felülmúlhatatlan körben az őrjöngő Heupermann az egész szöveget birtokába keríti. A rendezője papírképmását erre az időre már a végbélnyílásába

tömté. A húsban újra életre kel a szó! Végül az Orbán és társai nélküli Európa reménye is meghal. És miközben Hamlet penetrálja a malacot, úgy cikázik Heiner Müller darabja, mint egy galvanizált béka. Müller játéka nemcsak szükséges, de lehetséges is. Ezt a bepillantást köszönhetjük most Oliver Frlić-nek. Le a kalappal!” (Ronald Pohl, 2020. január 19.)

A riport és a kritikák után ezer kérdés tódul fel bennem. Másban is? Nem hiszem, mert a kérdések válaszokért kiáltanak. Tudnak-e hivatalos helyen erről, sikereiről? Miként kezelik ezeket az előadásokat a színészkutatásban? Tudnak-e gondjáról, hogy otthon nem kap levegőt? Az 1988-as világsiker alkotói mit gondolnak munkatársnőjükről? Irigykednek az euróban kapott fizetésére? Gondolkodik szülővárosa, Mátészalka, hogy a város büszkeségeihez kiteszik a honlapjukra? Hogy micsoda zűrzavar lehet benne, ezt egy 2019. augusztus 25-ei, a *Fidelió*-ban készült interjú mutatja, ahol a színházról mint „szakrális térről” beszél, és hogy rendszeresen haza jár Budapestre, ahol gyermekei élnek. 2010-ben kapott Jászai Mari-díjat. Ami azt jelenti, hogy nyugdíjkiegészítést fog kapni azoktól, akik a levegőt elveszik tőle. Ilyen csak nálunk van.

– *A Burg színészei voltak, akik Budapesten 2015-ben egy színházi fesztiválon, a darab végén felolvastak egy levelet az Orbán-kormány ellen. Miért van ez?*

– Egy kis kör dönti el itt is, ahogy a médiában mi legyen. Ők a baloldal szócsövei. Mint magyarországi társaik csak pillanatnyi érdekeik szerint cselekszenek. Ahogy nálunk a mocskos beszéd elterjedésének hosszabb következményei senkit nem érdekelnek. Már említettem, a színház utáni érdeklődés kisebb Ausztriában, mint nálunk. Mégis, ugyanazok a művészek a szószólói Ausztriában a multikulti társadalom szépségeinek. Pedig ők is olvashatják az utolsó felmérést (2020. június 11.), hogy a bécsi általános iskolások 52%-a otthon nem beszél németül. Hogy az afgán menekültek 25%-a még semmilyen iskolába nem járt életében. Ez azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy valaha is jól fognak beszélni németül. Tehát húsz év múlva még kevesebben fognak Bécsben színházba járni!

– *Pedig a k.u.k.-t (kaiserlich und königlich, magyarul cs. és kir., császári és királyi, a rövidítés az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek megjelölésére szolgált*

– *A szerk.) szokták emlegetni, mint multi-kulti példát.*

– Ezen az alapon, egy szentben és egy tömeggyilkosban is találhatunk közőset, mert mindkettőnek két füle van. A monarchiában volt egy tucatnyi nemzetiség, akik nem vándoroltak be az országba, mert mindig itt éltek. Ma Bécsben 183 különféle nemzet él! Ezt az apró különbséget már most látni, és a jövőben még jobban lesz érezhető. Ez hasonló ahhoz, amikor Szent István intelmeiből mindig csak a hatodik pontot emlegetik a tízből. Pedig ez csak akkor parancs, ha az előtte levő öt is. Itt egy fontossági sorrend van. Ezért áll az első helyen a katolikus hit megőrzése.

Egy utolsó példa, miért kell sok mindenen változtatni. A Hatszín Teátrum-ban játszanak egy *Mi történt Baby Jane-nel?* című darabot. Nem láttam, nem ez most a lényeg. A honlapon többek között van egy kisfilm az olvasópróbáról.

Hatan egy asztal körül, Alföldi a rendező az asztalfőn. Az alig kétperces kedvcsináló vége felé odafordul a két már szépkorú színésznőhöz, és azt mondja a darab egyik figurájáról, „Ő is egy geci.” A hölgyek nem reagáltak. Na és? Már tisztáztuk, hogy ez közönségcsalogató. A darabot 18 éven felülieknek ajánlják, tehát aki bemegy, biztosra mehet. Megkérdezte valaki – akinek ez dolga lenne, de lehet, hogy ilyen nincs – a színház vezetését, hogy erre gondoltak-e, mikor a honlap elején azt írják, „az új tulajdonosi kör az értékmegőrzés és a teremtés mellett döntött”? Érdekel bárkit is, hogy ez őrzés vagy már értékteremtés? Gyanítom senkit. E két színésznő koruk miatt és mivel mind a ketten Jászai Mari-díjasok, választhatók a Nemzet Színésze címre. Ahogy tíz év múlva Alföldi is. Tehát 2030-ban, mikor a díj épp harmincéves lesz. És akkor tegyük majd mellé Sinkovits Imrét, aki 2000-ben viselte ezt a címet, és nézzük meg mi változott harminc év alatt. Persze tíz év múlva már senki nem fogja tudni ki volt Sinkovits Imre, ahogy harminc évvel később már Alföldit sem fogják ismerni. Ami közben ezzel a szakmával és a közönséggel történik, az a lényeg! Még egyszer, nekem Alföldivel semmi bajom. A díjat kell megszüntetni a nemzet érdekében és a normális élet lehetősége érdekében.

– *Ha te lennél a kulturális miniszter, mit tennél?*

– Ha-ha! De rendben. Összefoglalom. Az oktatással kezdeném. Kevesebb képzőművész és színészt képeznék. E helyett a zenei oktatást vezetném be mindenhova. Először is, mert Kodály országa vagyunk. Mindenki tudjon kottát olvasni, és tanuljon valamilyen hangszert. Nem kell gyötörni senkit, csak hogy bele kóstoljanak. Kórus legyen minden iskolában. Az általánostól az egyetemig. Alakuljanak zenekarok. Minél több és többféle, annál jobb. Mivel mi az „egyéniségek” országa vagyunk, ahol ha két ember beszélget, három vélemény van, rettentően fontos, hogy ráérezzenek a fiatalok a közösség erejére. Erre a sport és a zene alkalmas. Egyrészt énekelni egészséges, de közösen énekelni felemelő, és megtanít a legfontosabbra. Csak akkor szólunk jól, ha együtt vagyunk! Ez vonatkozik a zenekarra is. Mikor a sok próba után sikerült együtt megszólalni, azaz senki nem volt gyorsabb, lassabb, hangosabb, mert figyelt, nemcsak magára, hanem a többiekre is, az katartikus élmény. Ezt kell, megtanuljuk, és ehhez az ének és a zene a legjobb. Ez a tudás, bármilyen szinten is, de élete végéig kíséri az embert, és csak örömet ad. Több osztrák politikus játszik jól valamilyen hangszeren. Mikor megtudtam, hogy Varga Judit miniszter asszony hegedül, nagyon megörültem. Bécsben láttam egyszer, okosan és higgadtan állta a támadásokat. Sok ilyen rátermett politikusra lenne szükségünk. A nemrég 75. születésnapját ünneplő volt kancellár, Wolfgang Schüssel egy interjúban elmondta, hogy hetente összejön barátaival egy kis házi muzsikálásra. Valószínű ezt nálunk nem érti senki. Ezért kell mindenütt éneket és zenét tanulni.

A kitüntetések átadása csak kivételes esetekben legyen nyilvános. A számuk, ami most van, nagy kérdés, hogy jó-e. Az akadémiai tagsággal ne járjon pénz. A tagok számát is csökkenteni kell. Az a lehetőség, hogy az összes művészeti ágban szerzett szakmai kitüntetés után jár nyugdíjas korban pluszjuttatás, elég.

A szakmai kitüntetések adható számát is csökkenteném. A Nemzet Színésze címet meg kell szüntetni, mert az évek során kiüresedik, és önmaga paródiája lesz. Tanulmányoznám az osztrák és német kitüntetések rendjét, és ami hasznos belőlük, azt átvenném. Minden, ami magán, színház, galéria, egyebek, az magánügy. Nem várhatom el senkitől, hogy majd segít kihozni a vízből, ha úszni sem tudok. Az állam mondja meg, hogy például a háromszáz független színházból szerintem tíz vagy akárhány kap támogatást, mert úgy ítéli meg a kormányzat, hogy ennyi elég. Egy ilyen döntés miatt Ausztriában nem lesz tüntetés. Magyarországon szinte mindent szabad, így lehet például egy színdarabban a miniszterelnököt is bírálni. Természetesen itt a kulturált kritikától az ízléstelen gyalázkodásig széles a skála. De hogy ezért még pénzt is szeretnének, az furcsa. Biztatnám az embereket, hogy hagyják ott azt az előadást, ha nem tetszik. A kortárs képzőművészetről könnyebb véleményt mondani azzal, hogy nincs az otthonokban, és kevesen látogatják a kiállításokat. A színház bonyolultabb, mert pénzt adtam érte. Előleget, ami, ha olyan az előadás, visszajárna. Olvassanak, főleg a klasszikusokat ahelyett, hogy néznék. Színház helyet a természetbe menjenek többen. Nagyon kevés embert ismerek, akiknek szép kertjük van. Ilyenekkel kéne foglalkozni. A legfontosabb, egymásra figyelni és segíteni, ahol lehet.

Készült 2020 júniusában.